

Az Ómagyar Mária-siralom és a Halotti beszéd modern adaptációi

A régi szövegelemek adaptációja költészetünkben eleven hagyomány. Mária megrendítő siralma többek között Weöres Sándor és Rákos Sándor lírájában, a Halotti beszéd pedig Kosztolányi költészetében éled újjá. A Halotti beszéd témája Kassák Lajos költészetében, Juhász Gyula és Képes Géza epigrammaiban is megjelenik, ám nem a szorosabb értelemben vett adaptáció igényével (1).

Aligha véletlen, hogy legelső szövegelemeink magukra vonják a modern költészet figyelmét. Megrázó szépségű, individuális természetű líraiság bontakozik ki mind a kettőben. Olyan érzelmvilág, amely a korabeli liturgikus szövegek sablonjait elemi erővel üti át.

*

Az *Ómagyar Mária-siralom* énekkel, mozgással kísért előadását a beginák mozgalma évszázadokon át csaknem eredeti formájában megőrizte. Az ének szövege azonban a magyarországi laikus mozgalmak virágkorát megelőző időkből keletkezett. Korábbi ismereteink szerint a XIII. században. Mezey László újabb kutatásai alapján a XII-ben (2). A magyar nyelvű közös recitálás alkalmi ebben az időben még nem érettek meg. Horváth János fölfogása az új adatok tükrében is hitelesnek tűnik: az *Ómagyar Mária-siralom* olvasmány-rendeltetésű szöveg, szövegvers (3). Szuverén költői alkotásként igyekszünk hát értelmezni, a hozzá kapcsolódó énekek, cselekmények körétől elválasztva. Szövegét Weöres Sándor adaptációjával párhuzamosan, modern olvasatban idézzük (4).

Volék sirolm tudotlon.
Sirolmol sepedik,
buol oszuk, epedek,
Választ világumtuul,
zsidou fiouduumtuul,
ézes úrumemtuul.
Ó én ézes urodum,
eggyen-igy fiouduum,
sírou anyát teküncsed,
buabeleül kinyuhhad!
Szemem künyüel árad,
junhum buol fárad.
Te vérüd hullottya
én junhum olélottya.
Világ világa,
virágnak virága,
keserüen kinzatul,
vos szegeekkel veretül!
Uh nekem, én fiom,
ézes mézüül,
szégyenül szépségüdü,
vírüd hioll vizeül.
Sirolmom, fuhászatum
tertetik kiül,
én junhumnok bel bua,
ki sumha nim hiül.
Végy halál engümet,
eggyedüm ilyen,
maraggyun urodum,
kit világ félylen!
Ó, igoz Simeonnok
bezzeg szovo ére:
én érzem ez bútüürüt,
kit níha egíre.
Tüüled válnum;
de nüm valállal,
hul igy kinzassál,
fiom, halállal!
Zsidou, mit téssz túrvéntelen,
Fiom mert hol biüntelen.
Fugvá, husztuzvá,
üklevé, ketvé ülüdü!
Kegyügygetük fiomnok,

Nem tudtam a búról,
most a bú megölel,
halványsággal belehel.
Jaj nekem, én fiam,
égi virágszál,
igen elváltoztál,
messzire távoztál.
Iszonyú vasszegek
török a csontodat,
facsarják izmodat,
jaj én fiam, én fiam,
feketülő vérrel
csombókos a hajad.
Az éjjel álmomban
egész kicsi voltál,
fürdettelek téged
egy nagy tekenőben.
Abban a nagy tekenőben
tükrözött az égbolt,
jaj én fiam, én fiam,
két szemed is kék volt.
Gonoszok lándzsája
szúrja át a melled,
gyere vissza, jaj én fiam,
maradj anyád mellett.
Álmomban csókoltam
apró dundi lábad,
mosolygott a csöpp szád,
jaj én fiam, én fiam,
hadd menjek utánad.
Véred bő hullása
szemeim sírása,
szép arcodnak hervadása
szívem szakadása.
Gógicsélve heverésztél
két karomba dőlve,
hullt, csak hullt a zápor könnyem
a nagy tekenőbe.
Torkom csuklik,
hörög a mellem,
jaj nekem, megfulladok,
fogjatok föl engem.
Szíved fárad,

ne légy kegyülm mogomnok!
Ovogy halál kináal
anyát ézes fiáal
egyembelü ülljétük!

karod is kiszárad,
éjféltájban sötét hollók
tépázzák a vállad.
Jaj nekem, én fiam,
jaj én fiam.

Geoffroi de Breteuil *Planctus-ának* szabad fordításából világi természetű siralom született. Szerzője a humánus érzéseket odáig fokozza, hogy az már ellenkezik a bibliai történettel. Mária szerepében az általa ismert isteni akarat ellenében könyörög fia életéért. Egy pillanati fordulat, a csodát, az akarattal való szembeszegülést is várná gyermekétől. Végezetül pedig az emberekhez fordul, s tőlük kéri a mindenható akarat megvalósulásának megakadályozását, gyermeke megmentését. Az elmondottak egyértelműen létező, világi személynek mutatják az anyát, és szituációjának a szokottnál jóval létezőbb megközelítését, elemzését ajánlják...

A halál tudatát könnyebb a túlélőknek elviselniük, amikor nem szenvedik maguk is végig az élettől elváló ember agóniáját. Hasonlóképpen könnyebbek a lélekre hulló terhek, ha a pusztuláshoz valamilyen racionális mozzanat is járul, amikor valami értelme is van az elmúlásnak. Szelídebbé lesz a fájdalom akkor is, amikor vigasztaló jelenségek enyhítik (segítőkészség, együttérzés, a szomorúság elpanaszolásának megnyugtató, pihentető ereje). A derűsen fölfogott halál, s a boldogító halál is ismerős az ember számára, ennek megfelelően számtalanszor visszatérő jelenség az irodalomban is. E halálélmények közös tulajdonsága a katarzisz-érzés változatos erősségű jelenléte az emberi pszichikumban... Mária fohászában hiába keressük azonban mindezeket a mozzanatokat. Gyötrelmes lélektörténetek kataton tömegén hull át, amíg elérkezik gyermeke pusztulásáig; szemlélőként szenved végig az agóniát. Beléhasít a fölismerés, hogy fiát büntetlenül kínozzák meg, igazságtalanul pusztítják el, s az embertelenségek riasztó sűrűjében semmi sem mutat az ember megjavíthatóságára. Gyermeke önfeláldozásának értékére. A megváltás nagyszerűségéről, értelméről egyetlen szó sem olvasható a versben, az anya egy rezzenés erejéig sem vigasztalja meg magát. Megértést és együttérzést sem remélhet sehonnán; minden és mindenki a pusztulás mellett áll, még az isteni akarat is. A halál boldogítóbb lenne immáron számára, mint az élet, ám végül is gyermeke pusztul el... A katarzisz teljes hiánya válik érzékelhetővé a szituációból, a megértetlenségnek és elhagyatottságnak az a megrendítő állapota, amikor már nincs értelme akárkinek akármit is mondani. Amikor már nem érdemes megszólalni sem. A Pieta tökéletes csöndje érkezik el ezután.

Weöres Sándor adaptációja nem ragaszkodik szorosan az eredeti vers szövegéhez. Nem dolgozza föl a költemény motívumanyagát sem, inkább csak néhány, archaikus szépségű rekvizitumot őriz meg művében. Nem követi Mária lélektörténetét sem, új pszichikai eseményeket is érvényesít a versben, s ezzel erősen megváltoztatja az anya eredeti szituációját. Ez a költői fölfogás látványos filológiai komparatiztika helyett ismét a szituáció létező megközelítésének szintjére utasítja az interpretációt... Weöres Máriajának tragikus szenvedéseit nem súlyosbítja a pusztulás igazságtalanságára és jogtalanságára való megrázó ráismerés, az önfeláldozás értelmetlenségének iszonyú sejtelme. Mindvégig érintetlen ezektől az élményektől, így számára megmaradhat a gyermeki áldozatvállalás nagyszerűségének, a megváltás megrendítő-szépségű eszméjének vigasza. Emberek karjaiba kívánkozik földresújító fájdalmi közben, a segítőkészség, a részvét szerény, vigasztaló erőit sem veszíti egészen el. A katarzisz tökéletes hiányának kietlen élménykörtérszituációja alapján egyértelműen elkerülheti.

Rákos Sándor *Siratója* tulajdonképpen már nem is a vers. csupán a versszituáció adaptációja. Áttekintése tovább bővíti Mária katarziszlehetőségeinek köréről való ismereteinket. Idézzük szövegét:

Milyen zuhanások ezek, jaj, miféle kopácsolás,
mintha szálfákat döntenének valahol,
baltás emberek özönltek nemrég erre, szolgafélék –
rút szolgák, Kajafás szolgái, gonosz tekintetűek,
hová özönltek hajnalidőn?
Zuhanásoktól és rossz-ütemű kopácsolástól rezegnek a fölraggott edények,
dézszakban moccan a víztükrök
s ereszkünk a fecskék is odahagyják.
Miféle jelek itt ezek, miért hunyorog a Nap szeme, mire
készülnek a poroszlók?
A Názáret-beli Mária vagyok én,
Erzsébetnek húga és Józsefnek, az ácsnak felesége –
reggel van, állok a ház előtt, vállam a kapufélfának vetem,
úgy várlak, fiam, hogy majd fölbukkansz az utca végén az olajfánál.
Kissé hajlottan jársz, mert mostanában fáradtnak látszol,
de mikor fölpillantasz a hosszú lépcsősor magasába
s reám ismersz kék átalvetőmről,
mosolygysz és meggyorsítod a lépteidet.

Mi van veled, drága fiacskám,
régen jártál itthon,
apád is, én is nagyon aggódunk miattad.
Itt most zuhanásokat és kopácsolást hallani,
még a fecske is elszállott az ereszről –
jaj, csak nem történt valami bajod, kicsi fiam?
Azért féltünk téged apáddal,
mert te fegyvertelen létedre is
ujjat mersz húzni azokkal,
akiknek kard csörög az oldalán –
Jézus, kedves jó fiam, mi dolgod néked Kajafással?
Mikor kicsi voltál még, karomon emeltelek,
köldökig érő pici gyolcsinget adtam rád;
olyan finom, áttetsző bőröd volt,
látni lehetett alatta a vér lüktetését.
Mindig a magasan csüngő gyümölcsök kellettek neked,
apád nem győzött kapaszkodni utánuk,
két kézzel nyúltál a telehold almája után is!
Ilyen voltál csöppkorodban már,
de azért mi nagyon szerettünk,
óvtunk a hűvös fuvallatoktól, mert bizony gyöngécske tested volt –
ó, be nehéz egy minden bajra érzékeny gyereket fölnevelni!
Kí hitte volna rólad, amint a porban guggoltál testvéreiddel,
hogy egyszer bevonulsz Jeruzsálembe
olyan dicsőséggel, ahogy eddig még egyetlen király sem!
Lásd, Jézusom, örülnöm kéne ennek,
de az én torkomat valami szorongatja, s ha lopva apádra pillantok,
úgy látom, az övét is.
Mi egyszerű emberek vagyunk, fiam, mi nem értünk a te dolgodhoz,
nekünk az volna jó, ha maradtál volna a szakmádban apád mellett,
ő szegény nehezen győzi már a munkát egyedül,
szeme, karja gyöngül s ha végképp kiöregszik
a műhelyt kire hagyja?
Úgy gondoltuk, te itt maradsz velünk,
ha a többi testvér kiröpült a fészekből,
hiszen olyan anyás voltál kiskorodban, s úgy szeretted a kertünket meg a házat!
De hát nem így lett, nem maradtál itthon, nem nősültél,
ficánkoló kicsi unokákat nem raktál az ölembé –
ó, jaj, meddő ág vagyok én,
hajtásomnak hajtása nem sarjad,
haszontalanul vágyakozom meny és unoka után, ha te nem akarod!
A halál most itt járkal a ciprusok alján,
leselkedik az élőkre,
ó, fiam, fiangkám, be szeretnék magamhoz szorítani erősen,
be szeretnék eltakarni kék átalvetőmmel,
be szeretnék biztos méhembe visszavonni,
hogy elrejtselek hatalma elől!
Ezt gondolom, fiam, ma pénteki napon korareggel,
kiszaladtam a nagy kopácsolásra, a kapuban állok,
az időt nem tudom, mert ez a bolond kakas összeviszsa kukorékol,
az őr ma néma s a Nap sem olyan, mint máskor.
Be kéne mennem, be is megyek már, meg kell fejnem a kecskét,
kiengednem a tyúkokat, fölsepernem az udvart
és tenni sorban a nap dolgait
(mert jó a munka, hidd meg, az zsiibasztja el a fájját a szegényben!)
megyek már, megyek, bármily nehéz itthagynom a kapufélfát,
az utcát, melynek végén az olajfánál föl kellene bukkannod,
a reményt, hogy már messziről meglátlak,
megyek be a tyúkjaimhoz és a kecskémhez –
de jaj, asszonyok szaladnak az úton, integetnek,
nekem integetnek az asszonyok, engem hívnak,
indulok már, futok feljűk, Veronika is köztük van,
kendő nélkül jön, kezét tördeli, térde meg-megbicsaklik,
s most látom csak, tántorognak a többiek is, mintha súlyokat cipelnének,
tántorognak és sírnak mind, zokognak –
ó, most értem már a kopácsolást, most értem a sötétülő Napot,
most értem a jóslatokat és a csodákat,
Jézus, szerelmes fiam, most értelek meg először!

Rákos Sándor Máriájának titokzatos teljességű (kibontatlan tartalmú) fölismerése határozott ka- tarzis-élményt jelez a vers utolsó sorában. E katarzis-fölmutatást főképpen dramaturgiai megoldásokkal éri el a szerző. Elviszi az anyát a golgotai színhelyről, ahol a szenvedések és az emberi igazságtalanságok átélése megakadályozná a megtisztító élmény megszületését, s emellett a paraszti életszemlélet vonásait ruhazza rá, azt az életszemléletet, amellyől sohasem volt idegen az elrendeződés, a megoldódás, a megtisztulás összekapcsolódása az emberi elmúlással...

Elmondható, hogy Weöres és Rákos Sándor költeménye lényegszerűen különbözik az adaptációba vitt archaikus szövegelemlettől. Annak fölfokozott líraiságát, katatón tragikumát, hallatlanul dús lélektörténéseit, komor végleteket elérő összetettségét nem érinti meg és nem roncsolja szét egyik mű sem, inkább mindkettő megpróbál az eredetivel eltérő vonásokkal rendelkező és valamivel szerényebb súlyú alapszituációt megrajzolni. Oppozíciói, kiegészítései tulajdonképpen ezek a versek az eredeti műnek, szituációvariánsok elsősorban: saját, szuverén művészi és esztétikai értékeik már alig állnak összefüggésben az archaikus szövegelemlelkel.

*

Kosztolányi költeménye s a Halotti beszéd között viszont erősebb az összefüggés. Idézzük mindkettő szövegét, utóbbiét modern olvasatban (5).

Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk:
íme, por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban
teremté kezdetben [az Úr] mi ösünket Ádámot,
és adta vala neki paradicsomot házul. És mind[en]
paradicsomban való gyümölcsökkel mondá neki
éljen. Csupán egy fa gyümölcsétől tiltá.
De mondá neki, miért ne egyék: „Bizony, aki
napon eszel az[on] gyümölcsből, halálnak halálával
halsz... Hallá holtát a Teremtő Istentől, de feledé.
Engede ördög intetének és evék azon tiltott
gyümölcstől. és az[on] gyümölcsben halált evék.
És azon gyümölcsnek oly keserű vala leve, hogy
torkát megszakasztja vala. Nem csupán magának,
de mind(en) fájának halált evék. Haraguvék Isten
és veté őt ez munkás világba; és lőn halálnak és
pokolnak martaléka, és mind[enki] az ő neméből.
Kik azok? mi vagyunk. [A]hogy ti is látjátok
szemetekkel: Bizony egy ember sem kerülheti
el ez vermet, bizony, mind ahhoz járó vagyunk.
Imádjuk Urunk Isten kegyelmét e lélekért,
hogy irgalmazzon őneki és kegyelmezzen, és
bocsássa mind[en] ő bűnét! És imádjuk Szent
Asszony Máriát és Boldog Mihály arkangyalt és
mind[en] angyalokat, hogy imádkozzanak érte!
És imádjuk Szent Péter urat, akinek ad[at]ott
hatalom oldania és kötnie, hogy oldja mind[en]
ő bűnét. És imádjuk mind[en] szenteket,
hogy legyenek neki segedelmére Urunk színe
előtt, hogy Isten ő imádságuk miatt

Látjátok feleim, egyszerre meghalt
és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt.
Ismertük őt. Nem volt nagy és kiváló,
csak szív, a mi szívünkhöz közel álló.
De nincs már.
Akár a föld.
Jaj, összedőlt
a kincstár.

Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.

Nézzétek e főt, ez összeomló,
kedves szemet. Nézzétek, itt e kéz,
mely a kimondhatatlan ködbe vész
kövé meredve,
mint egy ereklve,
s rá ékírással van karcolva ritka,
egyetlen életének ősi titka.

Akárki is volt ő, de fény, de hő volt.
Mindenki tudta és hirdette: ő volt.
Ahogy szerette ezt vagy azt az ételt,
s szólt, ajka melyet mostan lepecsételt
a csönd, s ahogy zengett fülünkbe hangja,
mint vízbe süllyedt templomok harangja
a mélybe lenn, s ahogy azt mondta nemrég:
„Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék”,
vagy bort ivott és boldogan meredt a
kezában égő, olcsó cigaretta
füstjére, és futott, telefonált,
és szőtte álmát, mint színes fonált:
a homlokán feltündökölt a jegy,
hogy milliók közt az egyetlenegy.

Keresheted őt, nem leled, hiába,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába,
a múltba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.
Többé soha
nem gyúl ki halvány-furcsa mosolya.
Szegény a forgandó tündér szerencse,

bocsássá ő bűnét! És szabadítsa őt ördög
üldözésétől és a pokol kínszától,
és vezesse őt paradicsom nyugalmába,
és adjon neki mennyországba utat,
és mind[en] jóban részt! És kiáltások
Urunkhoz háromszor: Kyrie eleison!

hogyan e csodát újólag megteremtse.

Édes barátaim, olyan ez éppen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak őrája gondolt,
mi meg mesélni kezdtünk róla: „Hol volt...”,
majd rázuhant a mázsás, szörnyű mennybolt,
s mi ezt meséljük róla sírva: „Nem volt...”
Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt-néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer

A Halotti beszédet a tizenkilencedik század elejének papnövendékei arany betűkkel vésték ércbe. Aligha véletlenül. Irodalmi természetűnek, lírai hangoltságúnak, maradandó életszemléleti értékeket rejtőnek érezzük a szövegemléket ma is. Szerzője felkiáltások, fokozások, halmozások bőséges használatával túlemelkedik a középkorban szokásos papi modoron. Gazdagon fellelhetőek szövegében metrikus alakzatok, ritmusképletek is, melyek a szokványosnál színesebb, érdekesebb, művészebb előadásmód igényét sejtetik. Gagliardákat, triolák formákat, hétféle tagolóképletet bont ki Szabolcsi Bence az archaikus szövegből, s összjellegére nézve ritmikus prózának minősíti azt (6). Különösen feltűnő a formaszervezetben a kötőszavak (hogyan, bizony, és) szinte már extrém mennyisége, emellett a mellérendelt mondatok rendkívüli sűrűsége (7). A mesének, az élőbeszédű népmesének a stíluszajátossága ez voltaképpen. A mesékre emlékeztető nyelven szól az elmúlásról a szerző, mert a maga számára is, a gyászolók számára is nehezen megérthető, nehezen megmagyarázható, elcsodálkozni való jelenség az emberi sorsra rárótt pusztulás. Csöndesen halad hát meséje útjain, és a részvét, az együttérzés mellett a mesemondás szelídségével is igyekszik a gyászolók szenvedését, s a maga megrendültségét is enyhíteni, gyógyítani.

Kosztolányi költeménye lényegszerűen kapcsolódik az archaikus szövegemlék szemléleti örökségéhez, az esztétikai és stíláriis rekvizitumok jó részének mellőzése ellenére is. A költő a létezésnek és a létezés továtűnésének hullámzását a világban éppúgy elcsodálkozni való jelenségnek érzi, mint csöndes szavú, megrendült elődje. Elámulással, hitetlenkedő tünődéssel, kíséri ő is az ember elmúlását: a pusztulás ridegebb, racionálisabb, materiálisabb értelmezését egy pillanatra sem engedve szerephez. A föltoluló fájdalmak is az ősi szövegre emlékeztető módon enyhülnek meg művében: a mesemondás áhítatos, csöndes, vigasztaló szelídségébe vonódva. Gazdag tartalmú gondolatvilág épül rá a versnek a régiségből merített, eleven értékékként megőrzött szemléleti alapréttegére. Olyan fölismerések és lírai sugallatok sora, amelyek az ősi alaphang csengéséhez illően, a világegész meseízű, meseszerű elemének mutatják az emberi életet. Megindítóan humánus, tiszta szólások csengenek végig az évszázadokkal ezelőtt megpendült húrokon: az egyszerű ember mindennapi életének megbűvölő, varázsos eseményévé való avatása, az emberi személyiség elmondhatatlan gazdagságának megrendült sejtelme. Annak bátor kiéneklése, hogy világnyi érték, visszaidézhetetlen, megismételhetetlen csoda az emberélet, az emberi sorsra rámért minden szörnyűség, iszonyat, rettenet ellenére is (8).

*

Az emberi esendőség fokozott átélése a középkor világának természetes jellemzője. A korszak legendás hősnője, Boldog Margit, a végletesen vitt alázat önmérsztő tüzeiben hamvad el. Az önsanyargató-önostorozó szerzetesek példái szerint a vezeklés lázában szép emberi erők lobognak el, az élet ígéretes értékei. A világi boldogulás totális tagadása az ember természetes életösztönét kezdi ki.

A pusztulás kegyetlen élménye azonban a túlvilág ígézetében élőköt is megremegteti. A *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* szerzői ezzel az élménykörrel kerülnek szembe, az élet és a halál kibékíthetetlen erői között hánykódnak, hol följajdulva, hol békülékenyen, s hol a fájdalom fölfokozódásától elgyöngülve, hol az isteni gondviselés reményében megnyugodva csöndesülnek végül el. A létezés antagonisztikus vonásaira eszmélő, modern életérzés előzetesei ezek a megrázóan szép szövegemlékek. Lírai, művészi, nyelvi értékeik mellett eszmei maradandóságuk révén is magától értetődően válnak e századi versek életrehívóivá.

JEGYZETEK: 1. Kassák Lajos összes versei, Bp. 1970: 372. - Juhász Gyula összes versei. Bp. 1970. 662. Képes Géza: 22.5 gramm epe. Bp. 1980. 58. - 2. Mezey László: Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária-siralomról. It. 1971. 366. - 3. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Bp. 1931.89 -4. Jakubovich-Pais: Ómagyar olvasókönyv, Pécs 1929, 127-128. - 5. Im.69-70. - 6. Szabolcsi Bence: Vers és dallam Bp. 1959. 33. - 7. 4 bizony. 8 hogy, 22 és olvasható a szövegben. 7 ezekből a mondat élén áll. 27 a mondatszerkezetek száma. 13 közülük kapcsolatos mellérendelés. 8. Kiss Ferenc: Az éretil Kosztolányi. Bp. 1979. 548-556.